

ПЕРИОДИКА И ИЗДАВАШТВО
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
ЦРКВЕ У МИНХЕНУ ОД
1945. ДО 1980. ГОДИНЕ (I)

Минхен, Немачка

Апстракт: У раду је реконструисан настанак издавачке делатности периодичних и монографских публикација Српске православне цркве у главном граду Баварске, од 1945. до 1980. године. Истраживање је засновано на архивској грађи из Архива Српске православне цркве у Минхену и Архива Кабинета патријарха српског у Београду. Пописане су књиге, часописи, листови и билтени настали у оквиру минхенског црквеног издаваштва у назначеном периоду у Савезној Републици Немачкој, манастиру Хиландару, као и у појединим библиотекама у Србији. Првобитни замах издавањем 4 броја парохијског часописа *Живој и рад* настављен је покретањем религиозно-националне библиотеке Свечаник. Током дуже од две деценије постојања ове едиције одштампана су 22 годишња *Црквена календара са верском чиштанком*, 27 књига, *Билтен Свечаника*, 20 бројева листа *Света Србија, њоздрав Свечаника* и *Дойсна карџа са сликом* неправедно утамниченог митрополита црногорско-приморског Арсенија Брэдваревића. Тираж свих Свечаникових издања био је више од 250.000 примерака. Приказани су разлози који су издаваче и ауторе подстакли и определили да, уз велика лична одвајања, кроз писану реч, нешто саопште свима онима који су били заинтересовани да чују црквену поуку или национално подсећање.

Кључне речи: Српска православна црква, *Живој и рад*, Свечаник, владика др Николај Велимировић, свештеник Алекса Тодоровић, емиграција, Минхен

Уводна разматрања

Након завршетка Другог светског рата, један број оних који су преживели боравак у различитим логорима на тлу Немачке – концентрационим, заробљеничким, матичним, официрским или радним – није желео да се врати у Југославију. Они то нису желели пре свега због укидања монархије и успостављања социјалистичке власти. Ово се превасходно односи на заробљене официре, подофицире и војнике Војске Краљевине Југославије. Осим њих, постојао је и изванредан број цивила интернираних у концентрационе или радне логоре током окупације 1941–1945, који су такође одбили повратак у своју државу. Они су свесно изабрали да живе у добровољном изгнанству (Simić 2019: 125–128). Истовремено, у Немачкој су се населила и бројна лица која су емигрирала из Југославије крајем 1944. или почетком 1945. године (Nikolić 2011). Реч је о припадницима

оружаних снага поражених у грађанском рату и револуцији, као и личностима које су током окупације учествовале у колаборационистичкој управи, пропаганди или денунцијацијама. Ови политички емигранти били су претежно борци Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО), односно припадници Југословенског народног покрета (ЈНП) Збор (Kurzydowski 2017).

Највећи број оних који су одабрали да живе у егзилу био је смештен у неусловним баракама испуњеним великим бројем људи, односно у логорима за расељена лица (*displaced persons camps*). Добили су *сйааџус расељеної лица* (*d.p. status* од енглеских речи „displaced person“). Касније је ова одредница додељена и онима које су Савезници испитивали, с обзиром на то да су били означени као потенцијални извршиоци или помагачи најтежих ратних злочина. Они над којима није доказана кривица били су ослобођени и додељен им је овај статус (Стојановић 2016: 339–374; Vlahović 1985: 417).

Нова социјалистичка власт у Југославији прогласила је амнестију неколико месеци након завршетка Другог светског рата. Чак је и слала своје емисаре који су позивали ослобођене логораше и заробљенике да се врате у земљу.¹ Упркос свему томе, из Југославије су у иностранство често допирале вести о масовним кажњавањима, репресијама и бројним егзекуцијама на преким судовима – најчешће војним (Cvetković 2008: 54–70; Miljković 2008: 323–352; Цветковић 2014; Цветковић 2015), вишегодишњем губитку грађанских права (Пантелић 2003; Митровић 2007; Томић 2009: 180–186; Томић 2004а) и изузетно грубом односу према верским организацијама (Воескh 2005: 431–461; Radić 1995; Турањанин 2013).

Убрзо по престанку рата, у Минхену је започет парохијски живот Српске православне цркве (СПЦ), а недуго потом и објављивање часописа. Поједини бивши логораше и политички емигранти основали су неколико заграничних публикација (Калабић 2001: 116, 204; Svetković 2009), док су други пружили свој допринос црквеном издаваштву. Најпре је основан парохијски часопис *Живой и рад*, у коме су политичке пребеглице проговориле о савременом стању и горућим проблемима у Југославији, која се тада потпуно другачије конституисала, окрећући се социјалистичком (само)-управљању. У том периоду, премда је формирана црквена општина (ЦО) Српске цркве у главном граду Баварске, прилике су биле отежане чињеницом да је верски рад

1 Изјава о овоме добијена је 19. јануара 2017. од некадашњег логораша из Дахауа Нико-дија Митровића (1928–2017). Он је интерниран почетком септембра 1944. у овај концентрациони логор и у њему је остао до ослобођења 29. априла 1945. Логорашки број био му је 111296. Према његовом сведочењу, особа која је дошла пет-шест седмица по распуштању и позвала ослобођене логораше да се врате у Југославију био је официр југословенске војске Светозар Глигорић – Глига (1923–2012), познати шаховски велемајстор. Митровић је емигрирао из Југославије 1951. у Канаду и променио је име у Ник Мартел. Због своје борбе против комунизма, преживео је три агента (Митровић 2015: 31–36, 37–39).

био препуштен самим верницима и појединим свештеницима који су самоиницијативно помагали, односно били су најчешће или у пролазу или су покушавали да се одселе у друге стране земље. Није било никакве институционалне подршке СПЦ јер тог тренутка није могао да буде успостављен редован црквени живот у Немачкој, која је претрпела страховит пораз и у којој до тада није постојала парохија ове верске заједнице. Стога је појава листа *Животи и рад*, с једне стране, била део црквеног издаваштва, који су покренули лаици покушавајући да пронађу одговарајуће клирике за вођење црквене општине, а с друге, националног повезивања и покретања хуманитарних активности – за оне који су били измучени вишегодишњим третманом у немачким логорима, или ратовањем и емигрирањем из Југославије.

Постављењем свештеника Алексе Тодоровића за пароха у Минхену, током лета 1950. године, организациони рад црквене општине достигао је знатно виши ниво у односу на пређашње стање. Другим речима, редовно су се служила богослужења, обилажени су Срби који су се налазили у прихватним центрима, болницама и бројним местима у околини, прикупљана је помоћ за потребите и помагало се онима који су желели да емигрирају најчешће у Америку или Аустралију. Покренуто је штампање црквених календара, с циљем да они доспеју до верујућих и пруже им адекватне информације о празницима, као и да им се представе основе православне вере. Потом се издаваштво СПЦ значајно повећало и проширило, посебно кроз обимнији издавачки подухват религиозно-националне библиотеке Свечаник (Ракић 1971: 308). Њен идејни творац је прота Алекса, који је био оно што се данас дефинише као 'оперативни уредник', док је целокупан рад надгледао и њиме својим предлозима руководио изгнани владика жички др Николај Велимировић (1881–1956). Од припреме *Црквених календара са верском чишћанком* прешло се на превођење и објављивање књига, *Билејена Свечаника*, листа *Светија Србија*, *йоздрав Свечаника*, па чак и *Дойисне карће са сликом*, односно разгледнице која је имала пропагандни карактер – указивала је на сужањство митрополита црногорско-приморског Арсенија Брэдваревића.

У раду ће бити приказани резултати вишегодишњег прикупљања и истраживања периодике и издаваштва ЦО СПЦ у Минхену од 1945. до 1980. године. На основу пронађених и пописаних књига, листова и часописа, у којима често није наведен тираж (а неретко и година), аутор рада поставио је хипотезу о укупном тиражу од преко 250.000 примерака црквене периодике у главном граду Баварске. Такође, изнета је тврдња да у другој половини 20. века није било веће црквене издавачке куће у иностранству. У њој су, осим богословских тема, промовисана и нека национална питања, разматрано је стање СПЦ у Југославији, проучаване су тезе појединих клирика, дисидената и књижевних изгнаника, а у мањем броју чланака и монографија писано је и о *српском ишћанју*.

Важност проучавања и приказивања пописане периодике доприноси историјском, социолошком, етнолошком, теолошком и културолошком сагледавању, а напослетку и самој науци о књижевности (упоредити: Ћосић Вукић, Матовић 2014). Другим речима, рад је прилог ретким монографијама о културном доприносу Срба у Немачкој у другој половини 20. века (упоредити: Schubert 2006). Самим тим представља покушај да се надомести недостатак радова о овом простору током наведеног периода. Грађа је прикупљена и истражена у Савезној Републици Немачкој – у Архиву и Библиотеци Српске православне цркве у Минхену (у даљем тексту: АСПЦМ), у манастиру Хиландару на Светој Гори, у Архиву Патријаршије – Кабинету патријарха српског у Београду (у даљем тексту: АСПЦКП)², као и у библиотекама у Србији – Народној библиотеци Србије и Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду (у даљем тексту: ПБФ).

Живої и рад

Први покренут парохијски часопис у Минхену био је *Живої и рад* – Орган српске православне Црквене општине. Излазио је током 1947–1948. године (Коњикушић 1997: 41; Јанковић 1997:144). Уређивали су га др Крстивој Котур³ и проф. др Никола Прибић⁴, док је Чедомир Бољевић био технички уредник и референт (Коњикушић 1997: 41, 72).⁵ Администрација часописа била је пријављена на адреси ЦО – Mauerkircherstr. 8/0 München. Лист је штампан у штампарији Д. Гајгер (D. Geiger) у месту Милдорф (Mühldorf am Inn).

2 Са благословом Његове светости архиепископа пећког митрополита београдско-карловачког и патријарха српског Иринеја, аутор рада истраживао је у АСПЦКП, током фебруара и маја 2017. године.

3 Свештеник Котур (1915–1980) дипломирао је теологију 1942. године у Софији, у Бугарској. Током окупације приступио је Српском добровољачком корпусу (СДК). Емигрирао је у Беч, па у Минхен. Докторирао је с тезом о српској епској поезици. Био је први председник ЦО у Минхену, од 22. марта 1947. до 2. априла 1949. Потом се одселио у САД. Упокојио се у Калифорнији (*Сјоменица њедесет јодина Српске православне Црквене оишћине у Минхену 1946–1996*. 1997: 71; Матејић, Карапанчић 2008: 127–129).

4 Прибић (1913–1992) је студирао на Сорбони а дипломирао на Филозофском факултету у Београду. У Минхену је одбранио дисертацију о Доситеју Обрадовићу (*Beiträge zur Charakteristik der Sprache Dositej Obradovičs*). Издајствовао је од америчких војних власти дозволу за излажење листа *Живої и рад*. Институт за Југоисточну Европу (Südosteuropa Institut) у Минхену објавио је његово дело *Studien zum literarischen Spätbarock in Binnenkroatien Adam Aloisius Baričević* 1961. године. Предавао је на универзитетима у Минхену, Тексасу и Флориди.

5 „Љотићевци су у Минхену покренули и издавали часопис *Живої и рад*. Главни уредник овог часописа био је др Крстивоје Котур, а сарадници прота Стеван Прос-тран, Милутин Деврња, Вукадин Кеџан, Ратко Котур, Ратко Станишић, Предраг Петровић и др.“ (Калабић 2001: 204).

Многи емигранти почели су поново да објављују своја запажања, песме, осврте, приказе или чланке управо у овом парохијском гласилу СПЦ, после вишегодишње паузе због боравка у заробљеничким/истражним логорима, односно емигрирања из Југославије. То су били: др Матеја Матејић, Растко Станишић, Вукадин Кеџан, др Милутин Деврња, Стеван Простран, др Крстивој Котур и проф. др Ђоко Слијепчевић. Већина од њих били су теолози и симпатизери или чланови Збора. Приметно је да је објављивао један број оних који су се потписивали докторском титулом. Пописана су следећа имена: др Ђ. Крстић, др Славко Микић, др Павле Видаковић, др А. Игњатовић, др Милан Мишић, др Н. Благојевић, др Л. и др В. Милојчић. О њима нису пронађени никакви подаци, па остаје нејасно да ли је реч о докторима појединих научних области или и о лекарима који су се занимали за патриотске и књижевне теме. Може се поставити и питање – да ли су то били псеудоними појединих аутора? Преносени су и текстови раније објављени у црквеним или емигрантским листовима, али често није наведено у којим, где и када, односно нису истакнуте референце. Стога није могуће утврдити шта су неки аутори објавили од својих раније штампаних написа, која су нова сазнања, а шта је пренето из неке књиге или часописа. Занимљиво је да се помињу и поједини подаци који нису лако провериви јер архиве из тог периода нису пронађене (сачуване). Наведено је да је владика Николај Велимировић био председник *Српске православне црквене заједнице за Немачку*, премда до сада није пронађена потврда ове чињенице (*Живои и рад*, 1, аноним 1947: 14; *Исто*: 85–86).

Тираж овог листа био је велики, посебно за ондашње прилике. Прва свеска за август–октобар 1947. штампана је у 2.000 примерака. За другу свеску, новембар 1947 – јануар 1948. нису наведени подаци. Трећа свеска, заправо *Васкришњи број* из 1948, имала је тираж 1.500 примерака. Четврта свеска, *Видовдански број* из 1948, објављена је у 1.500 примерака.⁶

У уводу првог броја наводи се да су циљеви часописа „Утеха и храна нашим обеспокојеним и гладним душама; путоказ у сумраку и нашег и општељудског лутања; знак, да, и поред свих недаћа, невоља, зала, искушења, патњи, распињања и страдања, хоћемо и морамо да живимо“ (*Живои и рад*, 1, аноним 1947: 4–5). Насловну синтагму *живои и рад* уредници су образложили тиме да је реч *живои* одабрана да би се живело по Христовом учењу, а реч *рад* да би показали да теже градилачком одушевљењу уместо често присутног рушилачког беса и ропског израбљивања. На крају, Редакциони одбор позвао је све Србе света на неодложну братску сарадњу.

⁶ Након трогодишње претраге, пронађени су сви бројеви. У Библиотеци ЦО у Минхену налази се прва свеска, друга је купљена преко интернета, у Народној библиотеци Србије је трећа свеска, а четврта је купљена у антикварници.

У листу се наводе и речи изгнаног владике далматинског др Иринеја Ђорђевића (1894–1952), који је позвао на братску слогу, односно да се по сваку цену избегне било какво разједињење или непотребно трошење снаге. Оштрије поделе између дела припадника ЈВуО и припадника ЈНП Збор, који су емигрирали, постојале су већ током окупације 1941–1945. и овај апел епископа Иринеја био је реакција на постојеће стање. Спорења и међусобне поделе значиле би самоуништење у расејању, што свакако никоме није потребно, наглашавао је овај црквени великодостојник: „Дакле, стегнимо, своје редове, боље и чвршће него икада. Руку-руци, и раме уз раме – као никада до сада!“ (*Животи и рад*, 1, аноним 1947: 13). Порука преосвештеног владике Николаја датирана је 14. октобра 1946. године: „Продужујте, продубљујте и проширујте ваш црквени живот, са неугасивом надом да ће се Свемогући смиловати и избавити нас“ (*Животи и рад*, 1, аноним 1947: 14).

Опис и садржај листа *Животи и рад*

Сви бројеви листа били су одштампани латиницом, с насловном страном на ћирилици. У првом броју налазе се званични подаци о покретању Верског добротворног старатељства (ВДС), које је организовало и руководило добротворним радом СПЦ и њених парохијана у Баварској још априла 1946. Коњикушић је записао да је ВДС „најстарије познато званично црквено удружење Срба у Минхену и Немачкој“ (Коњикушић 1997: 35), које је највероватније радило и функционисало и раније. Поменуто је и званично оснивање ЦО Минхен.⁷ Такође, верници се обавештавају о томе да су припојени канонском старању архијереја Дионисија Миливојевића, надлежног владике СПЦ за Америку и Канаду. Потом епископи далматински Иринеј и жички Николај позивају на слогу, залагање и труд верујућих. У свесци су објављене и песме, које претежно величају Божији промисао и жал за отаџбином. Разматране су и политичке теме, почев од некадашње борбе ЈВуО, до значаја личности министра Војске, морнарице и ваздухопловства Краљевине Југославије начелника Штаба врховне команде ЈВуО армијског генерала Драгољуба – Драже Михаиловића. Заступљено је тумачење српске народне поезије, а затим и духовне поуке Томе Кемпијског. Поменуте су и тешкоће које проживљава СПЦ у тадашњој Југославији (*Животи и рад*, 1, М. Н. 1947: 100–107).⁸

Друга свеска садржи неколико написа о Божићу – кроз божићне песме и поуке. Поједини аутори посветили су своје радове краљу Петру II Карађорђевићу. Затим се говори о значају Светог Саве и светосављу. Следи обавештење о Свесрпском конгресу одржаном у

⁷ Било је то 22. марта 1947. године (упоредити: Јовановић 1984: 87–92; *Животи и рад*, 1, аноним 1947: 117–118; исто: 131–136; Матејић 1991: 36–37; Спасовић 2002: 203–255; Слијепчевић 1986: 460–483; *Српска православна Епархија средњоевропска...* 2014: 85–89).

⁸ Аутор М. Н. пружа шири пресек стања СПЦ у Југославији.

Чикагу. Разматра се питање помоћи новонасталој српској емиграцији, а присутна је и критика политичког и друштвеног уређења на челу са врховним вођом Југославије – Јосипом Брозом Титом.

У трећој свесци поклоњена је већа пажња краљу Петру II Карађорђевићу. Обрађивана је такође тема Васкрса, а затим су следили радови о уметности, философији, као и о верским темама. Такође, пружено је обавештење о правној заштити верника СПЦ у Немачкој.

Четврта свеска обрађује тематику Видовдана, као и уметничких, историјских и поетских знамења овог празника. Коментаришу се дела српске културе, преносе се беседе из периода емигрирања из Југославије, третирају се и политичке теме кроз које се критикује комунизам, као и „стање у Совјетији“. Срби се поново обавештавају о могућностима правне помоћи.

Премда је најављено штампање пете свеске, до тога није дошло. Детаљнијих података о организацији и уређивању овог листа нема, а није познато ни где је завршила архива. То је и разумљиво кад се узму у обзир речи проте Алексе Тодоровића, који је постао парохијски свештеник ЦО Минхен 1. августа 1950.⁹ У једном обавештењу, које је написао неколико месеци након ступања на дужност пароха, он је приказао затечено стање у главном граду Баварске, као и некадашње записнике са седница те ЦО:

Из ових записника се види, да на седницама Црквеноопштинског савета и одбора, да никада ниједне речи није било о Цркви, храму, богослужењима, потребама за богослужења, вери, моралу, верским обичајима, свештенику. [...] У овој Црквеној општини утврдио се обичај, пракса, традиција, па то је постало као неки закон, да Црквена општина нема никакве везе са Црквом, храмом, богослужењима, верским обичајима, религиозно-моралним подизањем припадника Православне цркве, нити пак везе и сарадње са парохом-старешином цркве. Те сарадње, нужне и неопходне, није било пре мога доласка овде, што се да врло лако из многих чињеница закључити, па ту сарадњу нису желели ни прихватили, већ је очигледно одбацивали и чланови старе Управе и овога Поверенства. Чланови старе Управе никада на богослужења нису

⁹ Тодоровић је рођен 1899. у селу Негришори, код Драгачева. Завршио је 1924. Богословију у Сремским Карловцима. Рукоположен је 1925. у ђакона, а потом и свештеника. Имао је четворо деце. Службовао је у Епархији жичкој и у Београду. Био је активан као свештеник при Богомољачком покрету. Током Другог светског рата био је шеф Верског одсека при СДК. Након напуштања Србије, био је у логору у Еболију, а затим и у Мунстер-лагеру. Од лета 1950. водио је Црквену општину у Минхену, до пензионисања 1979. Упокојио се на Ђурђевдан 1990. Сахрањен је у Београду (АСПЦКП, Фондови: „Дијаспора 1. Ц.О. Минхен, 2. о. Алекса Тодоровић (персонални предмет)“; „Персонални предмет О. Алекса Тодоровић“; „Дијаспора, посете Дијаспори“; „Посета Дијаспори у Европи Њ. Пр. Еп. Др. Саве 1963“; Спасовић 2002: 210–241; Ђурић, Суботић 2008: 417; Матејић, Карапанџић 2008, 153–155; *Сјоменица зајадно-евројске епархије...* аноним 1984: 131–132; Томић 20046: 117–123).

долазили, нити се исповедали, ни причешћивали, ни славски колач секли, бар свештеника нису позивали ради тога (АСПЦМ, Фонд: парохија 1950–1951).¹⁰

С једне стране, запажања оца Алексе указују на то да су се организационе ствари при СПЦ одвијале на један неуређен начин, готово стихијски. С друге стране, морало би се одати признање ауторима и уредницима парохијског листа *Живой и рад*, који су истрајавали у свом трудољубљу, свакако у прилично тешким условима. И сам тираж, најчешће 1.500 или 2.000 примерака, довољно указује на поменуто прегалаштво. Њега је похвалио 29. априла 1948. проф. др Слободан Јовановић¹¹:

Та публикација, као једна од најбољих у нашој емигрантској књижевности доиста чини част Српској Православној Црквеној Општини у Минхену. У многим прилозима запазио сам једно озбиљно схватање живота, које нам допушта најбоље наде за моралну обнову наше земље (Јовановић 1948: 158).

Међутим, упркос тим речима, оно није успело дуго да траје, нити да опстане. Стога је Спасовић закључио: „Часопис је растуран у свим зонама у Немачкој. Било је покушаја да се пребаци и на северноамерички континент. Због недостатка финансијских средстава, часопис је престао да излази“ (Спасовић 2002: 252).

Свечаник

Оснивање религиозно-националне библиотеке Свечаник јесте нешто по чему изванредан број људи и данас помиње стваралаштво Срба у Минхену у послератном периоду, и по чему се ЦО у главном граду Баварске са својим корифејем – протом Алексом Тодоровићем, најчешће и памти. И поред тога, о Свечанику се у протеклих неколико деценија мало знало, али много нагађало. Једно од почетних питања јесте – због чега се црквена периодика појавила ван Југославије? Хаџи Ђорђе Ј. Јањић у чланку „Време саблазни и антихриста“ истакао је:

Избијање Другог светског рата и долазак комуниста на власт прекинули су снажан замах у развоју српске богословске мисли у периоду 1918–1944. Многи млади богослови су изгинули, велики број њих отишао је

10 Извештај бр. 198 од 10. децембра 1951. године, стр. 4, упућен архијерејском заменику епископа Дионисија, протојереју Милану Јовановићу, пароху у Оснабрику.

11 Јовановић (1869–1958) је био професор универзитета, председник Српске краљевске академије (данашње САНУ), ректор Универзитета у Београду, председник Југословенске владе у Лондону, а напослетку и председник Југословенског одбора у Лондону. Војно веће ФНРЈ лишило га је грађанских права, конфисковало му имовину и одузело држављанство, због чега је у послератној Југославији био маргинализован. Рехабилитован је 2007.

у емиграцију, а они који су остали у земљи били су прогањани на разне начине. Првих двадесет послератних година скоро да није објављено ни једно теолошко дело, а о православној штампи и да не говоримо (Јањић 2015: 141).

Са овим мишљењем сагласан је и проф. Радомир Ракић, који је о послератном издаваштву СПЦ у ФНРЈ навео следеће: „Није изненађујуће што се издавачка делатност Српске цркве непосредно после рата, у новим приликама, ограничила једино на њен службени лист“ (Ракић 1971: 291).¹² Ово потврђује и епископ новосадски и бачки, сомборски и сегедински проф. др Иринеј Буловић:

Надежда на то, што Цркви будет легче и что богословская работа расширится после войны, оказалась напрасной. В течение двух-трёх лет после войны сербские коммунисты продолжили деятельность хорватских усташей-нацистов не только на хорватской территории, но и по всей Югославии. Преследовали верующих, грабили церковное имущество, в отдельных местах оскверняли и разрушали храмы, причём православных священников и монахов они в то время убивали как раньше хорватские усташе. [...] В тяжёлых условиях, с огромным трудом, Церковь возобновила деятельность двух духовных семинарий и открыла, гораздо позже, ещё три. Богословский факультет был изгнан из Университета (в официальном решении тогдашнего правительства – незаконном, принятом без согласия Университета – присутствовала формулировка в духе времени: «Богословский факультет ликвидировать!»), так что Факультет, теперь уже под эгидой Священного Синода, продолжил свою работу в трудных, нищенских условиях. В таких обстоятельствах было практически почти невозможно развивать богословскую науку, а публиковался только «Гласник» (Вестник) – официальный журнал Церкви. Югославская система была верной копией советского порядка вещей (Буловић 2020: 16).¹³

Ипак, у Минхену се тада нешто догађало: постојало је прагматично и жеља за објављивањем књига верског и националног са-

12 У питању је *Гласник СПЦ*.

13 Превод гласи: „Нада да ће Цркви бити лакше и да ће се богословски рад проширити после рата, показала се узалудном. У року од две-три године после рата српски комунисти наставили су деловање хрватских усташа-нациста не само на територији Хрватске, већ и по целој Југославији. Верници су прогањани, отимана је црквена имовина, у појединим местима оскрнављени су и разрушени храмови, и тада су православне свештенике и монахе убивали као раније хрватске усташе. [...] У тешким условима, огромним трудом, Црква је обновила рад две богословије и отворила, много касније, још три. Богословски факултет истеран је са Университета (званичним решењем тадашње власти – незаконитим, донетим без сагласности Универзитета – стајала је формулација у духу тога времена: 'Ликвидирати Богословски факултет!'), тако да је Факултет, од тада под окриљем Светог [архијерејског] синода, наставио свој рад у тешким, бедним условима. У таквим околностима било је готово немогуће развијати богословску науку, а објављиван је само *Гласник* – службени лист Цркве. Југословенски систем био је верна копија совјетског поретка ствари“.

држаја – које су биле изузетно ретке – како код проте Алексе тако и његових сарадника.¹⁴ Све наведено достигло је пуну креативност, која се огледа у издавању књига, билтена, листова и часописа. Замах са часописом *Живой и рад* био је подлога за много веће подухвате. Главни град Баварске постао је богословско светило неколико година касније, управо покретањем потпуно нове едиције.

Прота Алекса Тодоровић започео је 1952. године издавање религиозно-националне библиотеке Свечаник, са благословом, односно под покровитељством и расуђивањем владике Николаја.¹⁵ Званичан назив био је: Свечаник Ферлаг (Svecanik-Verlag, Serbische religiöse Bibliothek, München 13, Infanterie Str. 12, Germany). Минхенски парох навео је у једном извештају следеће: „Сав уреднички, коректорски и административни посао, водим лично и без икакве материјалне награде, уз извесну помоћ неколико младића“ (АСПЦМ, Фонд: парохија 1953).¹⁶ То су били: Милан Мишулић¹⁷, Миодраг Достанић¹⁸, Ратко Обрадовић¹⁹ и Бошко Живадиновић.²⁰ Повремено су у Мин-

14 Професор универзитета и некадашњи декан Правног факултета у Београду др Лазо М. Костић истакао је 1961. да је изузетно „тешко набављати потребне књиге из националне тематике, којих у иностранству нема!“, додавши: „најзад, нашој публици треба ипак пружити приличну духовну храну“ (Костић 1961: 10).

15 У писму пуковнику Милошу Банићевићу из Дорнштата (Dornstadt), датираном 26. априла 1956, прота Алекса навео је да је након упокојења епископа Николаја, кога у овом писму назива „блажени“, остало још много задатака, те вели: „Многи послови које је владика започео и водио падају сада на мене, јер ми их је он оставио у аманет“ (АСПЦМ, Фонд: парохија 1956). Такође и у писму упућеном 19. априла 1972. протојереју-ставрофору Илији Јовановићу, свештенику у Босанској Градишци, истакао је: „Још библиотека СВЕЧАНИК издаје календаре и понеку књигу на чему [се] сам трудим већ преко 20 година. Не знам да ли сте имали прилике да видите неку књигу или календар ове религиозне српске библиотеке, коју је основао Блаженопочивши Епископ Николај и мени предао у аманет, па ја тај аманет држим, поштујем и извршујем“ (АСПЦМ, Фонд: парохија 1971–1972).

16 Извештај је 1953. године упућен Моргану Патерсону, високом функционеру Светског савета цркава (ССЦ). У поменуто време, ССЦ је СПЦ у Минхену додељивао новчану помоћ. Парох их је обавештавао о томе како је добијени новац потрошен. Истовремено, он је држао до интегритета СПЦ. Једном приликом Патерсон је почео да се распитује за постављење још једног свештеника СПЦ. Надлежни парох одлучно му је одговорио да се не меша у унутрашње ствари СПЦ (АСПЦМ, Фонд: парохија 1953).

17 Мишулић (1923–1999), добровољац при СДК, емигрирао је из Србије и придружио се зборашима у главном граду Баварске. Прво је био црквењак и појак при ЦО у Минхену, а потом је активно помагао у вођењу Свечаника. Учествовао је у издавању емигрантског листа *Искра*. Замонашио се у манастиру Хиландар 1961. под именом Митрофан. Написао је неколико књига.

18 Достанић је био емигрант, вишегодишњи уредник радија Слободна Европа (*Free Europe*).

19 Обрадовић (1919–1969), припадник ЈНП Збор и активан учесник борби против комуниста у међуратном периоду, командовао је током Другог светског рата батаљоном Првог пука СДК. Касније је био уредник *Искре* и истакнути емигрант. Убила га је југословенска обавештајна служба у Минхену 1969. године.

20 Живадиновић је био активни верник при ЦО у Минхену, а деведесетих година 20. века и тотор ове ЦО.

хену боравили и студенти Православног богословског факултета из Београда, као и ученици богословије, који су такође помагали проти Алекси²¹ или су долазили да с њим поразговарају.²²

Свечаникова издања била су штампана у штампаријама Логос, Др Петер Белеј и *Искра*²³, емигрантског часописа у Минхену.²⁴ До краја 1953. године одштампано је три календара и девет књига, у тиражу од 35.000 примерака:

И то су једина религиозна издања у целом свету на српском језику, а шаљу се у ове земље: Америка, Аргентина, Аустралија, Аустрија, Африка, Белгија, Бразилија, Венецуела, Енглеска, Италија, Грчка, Југославија, Канада, Немачка, Нови Зеланд, Француска, Холандија, Швајцарска, Чиле и др. (упоредити већ поменути извештај упућен Патерсону).

Што се тиче претплате или финансијских издатака, Часлав Тодоровић, син проте Алексе, посведочио је у изјави датој 10.3.2018. да је владика Николај²⁵ обезбеђивао највећи део средстава за штам-

21 Имена појединих који су боравили у Минхену, најчешће ради учења немачког језика, помињу се у АСПЦМ. Податке о другима пружиле су неке емигрантске породице у Немачкој. Обављени су телефонски разговори са неколико личности, док су неки послали мејлове. То су протојереји-ставрофори проф. др Димитрије Калезић, мр Василије Томић, Велимир Петаковић и Милутин Вељко. Добијена су и сведочанства појединих службеника Патријаршије СПЦ који су посредно или непосредно били у контакту с оцем Алексом у периоду који се анализира у раду. То су: протојереј-ставрофор Милан Мића Јанковић (1932–2022), протођакон Момир Лечић (1936–2021) и Градимир Станић. Своје сећање послао је и протојереј-ставрофор Душан Колунџић (1938–2020), некадашњи свештеник у Нирнбергу.

22 Један од оних који је посеђивао проту Алексу и с њим размењивао мисли био је и владика проф. др Атанасије Јевтић (1938–2021), који је о томе поменуо неколико појединости аутору рада у мејлу од 8. јуна 2018. Он се у неким стварима није слагао с минхенским парохом и сматрао је да је мало „оптерећен“ личношћу Димитрија Љотића, односно идеологијом Збора.

23 Светомир Пауновић прибележио је: „Издања ‘Свечаника’ [...] штампана су такође у штампарији ‘Искре’ у Минхену. Та штампарија која је располагала са неколико врста ћириличних слова, била је најсолиднија и најјефтинија“ (Пауновић 2004: 305).

24 Први број часописа *Искра* одштампан је 15. јуна 1949. године у Лингену (Lingen bei Ems). Назив листу дао је Ратко Парезанин. Уредник је био Боривоје Карапанџић, коме је кључну помоћ у штампању првог броја пружио проф. Влајко Влаховић. Прва три броја одштампана су у Лингену. Потом је целокупан издавачки подухват пребачен у Минхен, у коме је током наредних неколико деценија овај лист штампан. Убрзо су уредници постали Ратко Парезанин и Ратко Обрадовић. Власник и издавач листа био је Јаков Љотић, рођени брат Димитрија Љотића. Издавање *Искре* је 1988. године пребачено у Велику Британију. Према Светомиру Пауновићу, који је током неколико година такође обављао посао уредника, *Искра* је била „буктиња ЈНП Збор“: „Главни сарадници у почетку били су инг. Милосав Васиљевић, др Ђоко Слијепчевић, Мирко М. Влаховић, Бошко Н. Костић, Слободан Станковић, Роко Калев, Зденко Антић, Јеруц Димитри, Влајко Влаховић и, разуме се, власник листа Јаков В. Љотић“ (Пауновић 2004: 302–303).

25 Овај архијереј лично је проналазио приложнике, најчешће на територији америчког континента. Имена оних који су омогућили штампање књига и листова пронађена су и пописана у АСПЦМ, као и у самим Свечаниковим књигама: Ђуро М. Давидовић из Њујорка, Сава и Лепосава С. Дучић из Тексаса, Живко Павловић из Чикага, Јово С.

пање *Свечаникових* издања.²⁶ Већина тадашњих политичких емиграната налазила се у веома скромном економском положају, и разуме се да финансирање није било могуће само од прилога верника из Немачке или Европе. Минхенски парох навео је у писму Светозару Петровићу који живи у Ослу, следеће:

За плаћање издања СВЕЧАНИКА што сам Вам послао немојте се много секирати. Ја сам задовољан ако су Вам она од помоћи да се духовно окрепите. Ради тога смо Блажени Владика [Велимировић – *аућ. найом.*] и ја и покренули ову библиотеку. Па из тих разлога ја шаљем што се може највише за Отаџбину, јер они отуда моле и траже. Само тешко ове књиге за Отаџбину пролазе (АСПЦМ, Фонд: парохија 1956).²⁷

Прота Алекса организовао је отпремање Свечаникових издања у Југославију у тајности. Ово је свакако био веома ризичан подухват за оне који су пристајали да у њему учествују.²⁸ Књиге су најчешће биле достављане архимандриту проф. др Јустину Поповићу²⁹, што је у усменом разговору посведочио један од „кријумчара“ ових забрањених дела – академик проф. др Владета Јеротић. Он је сам

Алаица из Чатама, Милош Пујо из Гере, Стеван Рогоуља из Филадельфије, Павле Кобац из Фарела, Тривун Симић из Кливленда, Лука и Дева Кораћ из Лике.

26 Након упокојења владике Николаја 1956, отац Алекса наставио је да се стара и о новчаном аспекту издаваштва.

27 Писмо је датирано 12. јуна 1956. године. Из њега се може закључити да је он многим по свету поштом слао издања, а примаоци су тек касније могли да плате за прстигло дело уколико су имали новца.

28 Часлав Тодоровић је у изјави датој 24. фебруара 2017. године упознао аутора рада са специфичном забраном која је у Југославији била важећа све до краја осамдесетих година 20. века. Наиме, није било дозвољено уношење књига одштампаних у иностранству на српском језику или на такозваним „језицима народа и народности“ некадашње ФНРЈ/СФРЈ. Забрана је постојала и за дистрибуцију или достављање књига и периодике било којим другим адресатима, посебно институцијама. Један од ходочасника манастира Хиландара Јован Павловић – Ђиле, по повратку у СФРЈ, био је претресен 24. јула 1986. на граничном прелазу Грчке с Југославијом названом 'Богородица'. Том приликом одузет му је пакет са књигама купљеним у поменутој светогорској српској царској лаври. Издато је „РЕШЕНИЕ“ којим „МУ СЕ ОДЗЕМААТ без надоместок следните печатени работи: *Сабрана дела* [владике Николаја] *књиџа XII*, *Чика Јова српској деци* [аутора Јована Јовановића Змаја], *Једини Човекољубац* [аутора владике Николаја], *Кроз ѝамнички ѝризор* [прозор – *най. аућора*; дело владике Николаја], *Православна црква и екуменизам* [аутора архимандрита проф. др Јустина Поповића], *Билѝен Хиленгар* 10 ком.[ада], *Понашање у с.[ветом] храму*“. Књиге су заплене Павловићу без обештећења јер је „преку овој граничен премин со својот личен багаж ги внесе во СФРЈ горенаведените печатени работи, за чие внесување немаше потребно одобрение“, и никад му нису враћене.

29 Поповић (1894–1979) је био универзитетски професор који се у међуратном периоду супротставио лењинизму, стаљинизму и појави комунизма у Краљевини Југославији. Вољом револуционарних социјалистичких власти удаљен је са свог радног места, забрањен му је сваки јавни рад или наступ у ФНРЈ/СФРЈ, као и напуштање државе. Није му било дозвољено да се удаљава из манастира Светог архангела Михаила, у месту Ђелије, у близини Ваљева, без претходног обавештавања и дозволе полиције. Био је цењен духовник, полиглот и један од најбољих православних теолога у читавом свету у 20. веку. Написао је велики број стручних књига. СПЦ га је канонизовала 2010.

педесетих година 20. века, у неколико наврата, преносио у тајности издања Свечаника.³⁰ Чинили су то и поједини храбрији студенти теологије и богословци.³¹ Календаре и књиге који су достављани инкогнито Патријаршијској библиотеци тадашњи управник Богољуб С. Ђирковић није уносио у званичан списак, да би их сачувао.³²

Осим штампања и слања Свечаникових дела у бројне државе на свим континентима, прота Алекса слао је према свом нахођењу новчану помоћ од пара које је сакупио приликом издавања књига. О овоме сведочи и дарак послат високопреосвештеном митрополиту црногорско-приморском Данилу Дајковићу на Цетиње: „Данас сам Вам послао 100.- (сто) марака као прилог мали и скроман за Ваше храмове. Надам се да ће то у реду стићи. То је прилог библиотеке СВЕЧАНИК, коју ја водим и уређујем“ (АСПЦМ, Фонд: парохија 1969–1970).³³

Циљ покретања целокупне едиције био је двострук: с једне стране, било је то верско просвећивање, односно потреба да се на-

30 Разговор са проф. Јеротићем (1924–2018) обављен је у његовом стану 9.9.2016. године. Он је упознао аутора рада с чињеницом да га је у главни град Баварске упутио управо отац Јустин, с циљем да упозна тамошњег пароха. Долазио је и боравио неколико пута у Минхену, по неколико дана. Увек је становао у парохијском дому СПЦ, који се налазио на адреси Infanterie Str. 12. Приликом сваког повратка у Југославију, преносио је много Свечаникових књига, које нису смеле да се уносе у тадашњу државу. Његово уверење јесте да га је Бог сачувао од претресања или проналажења ове забрањене литературе. Према сећању проф. Јеротића, приликом долазака на границу, претреси су били чести, али њега никад нису претресали. Све књиге увек је однео и предао оцу Јустину Поповићу. На крају разговора и сведочанства о „шверцовању“ забрањених књига, проф. Јеротић рекао је аутору рада да је Служба државне безбедности (ДБ) тачно знала његово кретање по Минхену, као и шта је и кад радио, премда се није дружио ни с ’дражиновцима’, нити с ’љотићевцима’. Проф. Јеротић сматрао је да је прота Алекса био бистар, интелигентан и веома образован свештеник, „деловао је веома храбро, и био је антикомуниста од главе до пете“.

31 Били су то теолог Василије Томић – касније магистар књижевности и угледни свештеник у Канади; Слободан Стојановић – касније професор у београдској Богословији; студент постдипломских студија на ПБФ-у у Београду, а касније професор универзитета у Солуну др Јоанис Тарнанидис, као и бројни други. Проф. Тарнанидис посведочио је да су и прва два тома *Историје Српске православне цркве*, аутора проф. др Ђока Слијепчевића, такође биле забрањене у Југославији и није било дозвољено њихово уношење у ову државу иза „гвоздене завесе“.

32 Сведочење Часлава Тодоровића аутору, 24.2.2017. Ђирковићев потез био је оштроуман јер су и у каснијим периодима одређени „контролори“ долазили и распитивали се о примљеним насловима из емиграције. То је у мејлу потврдио протојереј-ставрофор Милан – Мића Јанковић, дугогодишњи секретар Светог архијерејског синода СПЦ. Он је посведочио о „потери“ за *Историјом СПЦ* проф. Слијепчевића (која је достављена „иним каналима“), у згради Патријаршије српске, приликом посете двојице припадника тајне полиције. Њима се проф. Ђирковић енергично супротставио, истакавши да је дела „одмах по добијању, замогао у дебели папир и везао дебелим канапом, па оставио тамо где их ни сам не могу наћи!“, због чега су трагаоци отишли необављеног посла. Јанковић, мејл аутору рада, 26.11.2016.

33 Писмо је датирано 30. децембра 1969.

домести то што је у Југославији непожељно и онемогућено издавање стручне православне богословске литературе, као и књига са верском садржином, посебно од СПЦ која је била понижавајуће третирана, маргинализована, већи део имовине био јој је одузет, факултет избачен из универзитетске заједнице, а многи њени клирици били су грађани другог реда, исмевани кроз разне уметности, прогањани и ометани у свом служењу и проповедању. С друге стране, прота Алекса је као емигрантски свештеник знао да је публикавање богословских књига у дијаспори изузетно ретко и да постоји један празан простор, те да они који желе да шире и дубље упознају своју веру, немају за то никакве могућности. Проф. Борчић истиче као један од циљева које му је владика Николај поставио, замоливши га да допринесе једним својим делом минхенској едицији, да књига, између осталог, буде подсетник свештенослужитељима у емиграцији (Борчић 1962: 88). Стога се може извести закључак да је циљна група Свечаникових издања била двојака: верујући у емиграцији и загранични свештеници, као и они у Југославији до којих су примерци периодике могли да допру.

Најбројнију публику дела су имала у Немачкој и у Америци, и то најпре због преданог најављивања и оглашавања двојице стубова овог издаваштва – владике Николаја и прота Алексе. Ово се може закључити на основу прегледа годишњих извештаја АСПЦМ, као и писама минхенског пароха и појединих верника који су се обраћали поводом куповине или наруџбине одређених наслова.

Тешко је одговорити на питање да ли је минхенско издаваштво успело да придобије оне који су му били циљна група. Пре свега, оно јесте било усмерено свима које занима Божија реч, улога СПЦ, учење о специфичностима српског православља – светосавља, тумачење Библије, етичко посматрање из православног угла, па чак и положај СПЦ у Босни и Херцеговини и Македонији. На све помену-те теме упућују управо сами наслови ове едиције.

Потребно је констатовати и да излагање студија није било оптерећено политичким садржајима. Самим тим, идеолошко деловање на публику било је искључено. Уосталом, на томе су инсистирали и владика Николај и прота Алекса (Велимировић 2016: 666). Може се поставити и питање: да ли је Свечаник био острво без идеологије у океану дијаспоре оптерећеном свим могућим идеолошким оквирима и подељеностима, у којима су сукобљавање и конфронтирање били међу примарним разлозима издавања одређеног наслова?³⁴ Односно, да ли је био пусто острво које је неке (специфичне) плодове узгајало а потом и слало на друга острва и континенте, знајући

34 Проф. Костић окарактерисао је на следећи начин бројна загранична дела објављена у првих 16 година после завршетка Другог светског рата: „И у емиграцији српској треба за вазда напустити праксу објављивања дилетантских, почетничких, недотераних, неконтролисаних, нестручних списа“ (Костић 1961: 10).

унапред да они неће бити валоризовани на адекватан начин, неоптерећен политиком, али ће можда у будућности моћи да им се приступи објективније?

Највећи број политичких емиграната ван Немачке није успео да раздвоји издаваштво Свечаника од ратне улоге његовог уредника – оца Алексе, и појединих писаца који су истовремено објављивали у *Искри*, подржавали је, а неки чак и пропагирали (додатно је све компликовала чињеница да је *Искра* оформила своју штампарију у којој се вршио слог и штампање Свечаника). Ово је још за живота негирао и сам владика Николај, који је на то и упозоравао, али очито без успеха: „Много шкоди проћи књига због гласне пропаганде политичара, да то издају збораши. И несрећни Дионис.[ије] помаже ту пропаганду“ (Велимировић 2016: 700).³⁵ Не би требало губити из вида да је већи број помагача уредника некада ратовао или био припадник СДК, односно симпатизер Збора, што није било лако занемарити – посебно неким другачије усмереним идеолошким неистомишљеницима или бившим ратницима. Премда сарадници нису били бирани по „том кључу“, њихова припадност није могла да остане занемарена. Ипак, није реално очекивати да је прота Алекса требало да распише конкурс, у коме ће стајати да би аутори требало да буду неутрални, односно да уредништво буде хетерогено. Минхенски парох никога није одбацивао, нити су само збораши били предодређени за сарадњу или објављивање у Свечанику, нити је другима та могућност била ускраћена. Већина критичара није могла да се уздигне изнад ратног периода, нити су објективно сагледавали важност црквеног издаваштва, које је у том времену било потребно и корисно. Другим речима, нису успели да прихвате просту чињеницу да је минхенски парох све своје снаге и умећа ставио у службу СПЦ и самог мисионарења, без икаквих других примеса, нарочито идеолошких. Ипак, он није био доживљаван само на тај начин, премда се сасвим смело може закључити да је његова улога у поменутој едицији била примарно црквена, искључиво мисионарска и истовремено лишена било какве политичке позадине или прикривених усмерења, односно идеолошке пропаганде или порука.

35 Писмо написано на празник Мирносица 1953. године. Цитат је из мањег дела преписке која никад није објављена интегрално већ су одштампани исечци појединих владичиних писама проти Алекси. За разлику од неутралног *Полиџикиној забавника*, који је, као што је општепознато, био лист намењен превасходно омладини, премда је у њему у првих 40 година излажења „објављено више од 650 прича из партизанског ратовања“ (Јањетовић 2007: 100), у заграничном уређивању Свечаника није пронађена ниједна прича из ратовања у СДК или ЈВуО.

Књиге Свечаника

У почетку је владика Николај одређивао ауторе прилога или превода, а по његовој смрти прота Алекса обраћао се онима који су с њим већ имали неки контакт или раније изграђен однос. До сада није пронађен податак да је било ко од писаца или преводаца добио хонорар.³⁶

Прва књига издата је 1952. године, а последња 1975.³⁷ Након одштампана четири рукописа владике Николаја, приступило се објављивању дела страних аутора који су писали на хришћанске, а посебно библијске теме. Претходно је организовано да поједине наслове на српски језик преводе сарадници жичког архијереја или помагачи Свечаника. Након тога, преведено је значајно богословско умозрење са српског на енглески језик – *Луча микроkozма*. Премда неке књиге јесу биле ускостручно богословске, аутори су читаоце упознали с тим да им је приоритетни циљ био да дела учине приступачним широком читалачком пољу, односно да буду свима разумљива. То је поменуо проф. Борчић у свом делу о Светим тајнама православне цркве (Борчић 1962). Стога се са сигурношћу може тврдити да су црквена дела имала циљ да утичу на просвећивање и боље упознавање верујућих с религијским темама. Учење о Светим тајнама, један од крајеугаоних камена у православној теологији, није био предмет објављивања чак ни неколико деценија после Борчићеве књиге. Сасвим је друго питање на који начин је поменути аутор формулисао своје тезе, односно да ли је у делу изнет и један број недовољно или погрешно заснованих тврдњи (као што је свођење свих Светих тајни на број седам, што је касније оспорено и надограђено у православном богословљу, посебно код истакнутих теолога крајем 20. века) и тако даље. Ипак, у то време, на српском језику, није било ни приближне појаве овако усмерене студије, којом је верницима СПЦ омогућено да стекну основна знања о својој вери.

Национална дела нису имала изражен полемички карактер, али су указивала на стање појединих чинилаца у Југославији. Тако је проф. Слијепчевић изнео своју тезу о СПЦ у Македонији (Слијепчевић 1959), с обзиром на то да је уз одлучујуће мешање послератне власти дошло до стварања тешко решивог проблема. Југословенски режим организовао је оснивање „Македонске православне цркве“ на начин супротан канонском праву Православне цркве и важећег

36 Слијепчевић је у писму Миши Урошевићу из Аустралије 7. јула 1962. записао: „За моје *Пишање македонске православне цркве у Југославији* нисам добио ништа иако је књига штампана у 1.500 примерака и знам да је добро продата“. Архив Ђока Слијепчевића, Оснабрик, Немачка. Аутор рада захваљује се др Љељи Слијепчевић, која му је омогућила вишедневно истраживање њене породичне архиве септембра 2018.

37 Списак Свечаникових књига и календара налази се на крају рада, а наведен је, с минималним исправкама, према последњем одштампаном делу из 1975. године.

Устава СПЦ, претходно забранивши 1944. године надлежним епископима СПЦ да се врате на своје катедре. Разуме се, никаква слична теза у тадашњој ФНРЈ не би могла да буде ни промовисана ни прокоментарисана, а камоли да угледа светлост дана и да буде предмет стручне критике. Поменута монографија из 1959. била је свакако актуелна јер је 1957. дошло до самозваног проглашења аутономије тзв. „цркве у Македонији“.

Широк је круг аутора који су објављивали у Свечанику. Појединима је био забрањен повратак у отаџбину (Велимировић), неки нису смели јавно да се оглашавају (Поповић), други су били проглашени за ратне злочинце (Слијепчевић), док су појединци у Југославији били проscribeовани (Костић). Уредништво је тиме показало да се не либи да објављује дела дисидената или мериторних личности чије су књиге у ФНРЈ/СФРЈ биле забрањене.

Аутори чија су дела објављена били су: владика Николај, др Филип Шаф, Петар II Петровић Његош, др Евгеније Спекторски, архимандрит проф. др Јустин Поповић, проф. Влајко Влаховић, Милорад Павловић (П. М. Томић), проф. Борис Петровић Вишеславцев, В. Н. Иљин, проф. др Ђоко Слијепчевић, Иђино Ђордани, проф. др Лазо М. Костић, проф. Борко Борчић, протојереј проф. др Димитрије Најдановић и протојереј проф. Младомир Тодоровић.

Преводиоци су били: др Јован Бркић, проф. др К. Манинг, предавач на Колумбија универзитету, проф. Борко Борчић, проф. Јован Братић и протојереј Стеван Простран. Владика Николај упућивао је уредника на чињеницу да се у расејању, а посебно у САД, рађа једно ново поколење, које потребује дела православне садржине на енглеском језику (Велимировић 2016: 695). Стога је предложио превођење *Луче микрокозме* на енглески, што је у Свечанику и одштампано већ 1953. С друге стране, превођење дела Спекторског, Вишеславцева, Иљина, Шафа и Ђорданија показатељ је да је владика Николај као професор при Семинарији у руском манастиру Светог Тихона у Саут Канану (South Canaan), у Пенсилванији, упућивао на то да се на српском језику појаве важни богословски списи који могу вишеструко користити. Преглед преводилаца указује на то да су у питању били врсни интелектуалци и ерудите.

Црквени календари са верском читанком

Први календар Свечаника одштампан је за 1952. годину. Садржавао је табеларни црквени календар са датумима православних празника за ту, преступну годину. У продужетку су биле придодате поједине молитве, кратке умотворине и поуке, родослов краљевског дома Карађорђевића, попис чланова Светог архијерејског сабора СПЦ, основни подаци о црквеним празницима текуће године, на-

брајање постова. У садржају се налазила и *Верска чишћанка*, стални обиман додаток календару. У њој су били навођени основни подаци о хришћанској вери, православном учењу, а при крају књижице набројани су врлине и греси. У наредним годинама, у календарима су се налазиле и значајне годишњице – црквене и националне, побројани су државни и народни празници у САД, критикован је комунизам као атеистичка идеологија, помињано је *српско њишћање*, приказивана су крађа житија, представљани су поједини народни прваци или владари, а такође и значајне историјске личности, позивани су верници да се замонаше у Хиландару, а објављивани су и кратки чланци или песме.

У изјави која је добијена од протојереја-ставрофора Велимира Петаковића из САД, који је неколико месеци боравио у Минхену 1958. године, наведено је:

Док је припремао календар Свечаника за 1959. годину, прота Алекса је певао стихире и блажена по важећем правилу за одговарајући глас тога дана. Увек је покушавао да отпеване црквене песме и химне имају другачији мелодијски завршетак. Премда је у богословији у почетку био међу лошијим појцима, доста се трудио, био је упоран, и победио је недостатак слуха.³⁸

Билеџен Свечаника

У 1954. години одштампан је *Билеџен Свечаника* с поднасловом „Једине српске религиозне библиотеке у свету; Оснивач Епископ Николај“. Објављен је пред Божић. Након владичине беседе на овај радосни празник, истакнута је „Жалосна вест о Србима“, у којој се истиче да припадници овог народа ретко читају књиге (*Билеџен Свечаника*, аноним 1954: 2). Испод ње је „Добра вест о Србима“, из које се сазнаје да су Срби у Енглеској „тако приљубљени својој православној вери и цркви“, да су Британци „нарочито задивљени величанственим српским прославама Савиндана, Видовдана, Божића и Васкрса“, премда је неопходно да православни Срби читају „свете књиге о светој вери својој“, да би „познали своју свету прадедовску веру, њоме живели, и њу сведочили пред иностранцима“ (*Билеџен Свечаника*, аноним 1954: 2). Након кратког написа „Света Србија“, из пера владике Николаја, истакнути су одговори на поједина питања верника, објављена је кратка поучна прича, а потом је укратко наведен значај издања, с упућивањем да се ова едиција самостално издржава, те да нема „никакву субвенцију од ма које несрпске организације, верске или политичке“. Набројани су добротвори за 1953. годину и сва дотадашња издања. Аутор рада сматра да је појава *Билеџена* била пробни подухват, а да је након тога минхенски парох покренуо наредни лист.

38 Телефонска изјава добијена је 19. октобра 2016.

Светија Србија, њоздрав Свечаника

Током дуже од четири године пописивања периодике у Савезној Републици Немачкој, никада ни од кога није добијен податак да је постојао и један мањи подлистак *Светија Србија, њоздрав Свечаника*, чији је поднаслов такође гласио „Једине српске религиозне библиотеке у свету; Оснивач Епископ Николај“. Први траг о овоме доставио је 11. јануара 2017. проф. др Предраг Матејић, који предаје славистику и источноевропске студије на Универзитету у Коламбусу, држава Охајо. У библиографији радова његовог оца, проф. емеритуса др протојереја-ставрофора Матеје Матејића,³⁹ пронађено је да је писао за наведени лист. Након добијања ове информације, започета је претрага. Приликом истраживања на Светој Гори, током јуна 2017, септембра 2019. и августа 2021. године, прегледана су емигрантска издања која се налазе у Библиотеци манастира Хиландара.⁴⁰ Емигрантска периодика је пописана и уредно распоређена. Тамо је пронађен лист *Светија Србија, њоздрав Свечаника*.⁴¹

Оснивач, идејни покретач и духовни носилац овог листа био је владика Николај, док је отац Алекса био главни и одговорни уредник и овог издања. С временом се усталило да у периоду пред Божић и Васкрс буде придодат овај додатак Свечаниковим издањима, у коме су биле објављиване поједине верске и националне актуелности. Лист је штампан у штампарији Др Петер Белеј или Логос.

Обично је садржавао једну дволисницу, односно четири стране. На насловној страни, у горњем делу, стајала је ознака и број листа, а потом би њену већину заузимала одабрана тема, односно празник који је наступао по црквеном календару. Централна тема најчешће је била у форми беседе владике Николаја. У садржају листа често су навођене речи Светих отаца, одштапане на левој поло-

39 Матејић (1924–2018), рукоположен за свештеника у Минхену 1951, наредних пет година службовао је као капелан у Хамбургу. Одселио се у САД. Докторирао је у Мичигену тезом о животу и раду руског књижевника Александра Ивановича Левитова. Био је парох и универзитетски професор у Охају. Аутор је бројних књига и чланака. Основао је при Универзитету у Охају Архивски центар за проучавање словенског средњовековља, односно Хиландарску научну библиотеку (Hilandar Research Library), у којој се чувају и изучавају микрофилмови, фотографије, фотокопије и скенирани материјал великог броја рукописа, књига и икона ове светогорске светиње.

40 Истраживање је обављено благодарећи помоћи хиландарског игумана високопреподобног архимандрита Методија, као и старањем оца Теодосија. Од велике помоћи били су хиландарски библиотекари отац Милутин и Теодор Марковић. Братији манастира Хиландар аутор рада изражава велику благодарност.

41 С обзиром на то да је пронађена већина примерака овог часописа, биће наведене његове основне карактеристике и садржаји, који се уклапају у концепцију чланка. У манастиру Хиландару налазе се бројеви: 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18 и 19. Бројеви 3, 4, 7, 11 и 20 добијени су на увид од последњег живог протиног сина Часлава Тодоровића, рођеног 1931, који је поменуте примерке, као и *Билејен Свечаника*, уступио хиландарској библиотеци.

вини странице, док су десну половину красили цитати знаменитих Срба. Понекад би се у листу нашао уметнут и неки одломак раније штампаних часописа у Србији с краја 19. века или с почетка 20. века. Затим је било забележено кратко сећање на неког црквеног служитеља, обично кад би се у том периоду обележавала нека годишњица.

Саопштаване су и вести о смрти неког познатијег емигранта или научника. Цитирани су делови писама из Југославије, односно „поробљене Отаџбине“, али њихови аутори, разуме се, никада нису навођени. На последњој страници налазила су се обавештења, претежно из дијаспоре. Тако је у броју 5 на 4. стр. наведена вест о оснивању Српског библијског института у Америци. Овај институт имао је циљ да на енглеском језику преноси основна знања из православне теологије. Сам владика Николај је већ током 1955. године штампао при овом институту шест трактата на енглеском језику о бројним библијским темама. Потом је наведен и податак о оснивању удружења Братство српских дипломираних богослова у свету, чијим је активностима руководио Јован Братић.⁴²

Број 6, који је објављен за Васкрс 1956. године, такође садржи беседу владике Николаја. Његово упокојење поменуто је у самом листу:

Знамо да си отишао из овога света бринући се и о СВЕЧАНИКУ, твојем мезимчету и миљенчету. [...] Оставио си нам аманет свети, да продужимо бригу и старање о њему. Заветујемо се да ћемо аманет испуњавати и трудове највеће улагати, да се СВЕЧАНИК одржи и узрасте, како би помогао Србадији твојој драгој ходити царским путем светих предака.⁴³

Један од сведока минхенског црквеног издаваштва, др Добривоје – Бобан Томић, навео је да је владика Николај „оставио богат материјал списа својих рукописа које је отац Алекса наставио да издаје“ (Томић 2004б: 53).⁴⁴ Управо је из ове ризнице минхенски парох штампао поједине необјављене владичине рукописе. У броју 8, на 4. стр. наведено је: „Цена овом ПОЗДРАВУ добровољни прилог у сићаној монети.“ Ово је записано и у наредним бројевима, што упућује на то да је овај *Поздрав Свечаника* плаћан добровољним прилозима.

У броју 12, на 4. страници, штампана је молба насловљена „Хилендар зове“. Она се односи на помоћ овом светогорском манастиру, у коме се подвизавао мали број претежно старих монаха, што је ука-

42 Братић је био гимназијски професор у међуратном Београду. Уређивао је црквени *Гласник* у САД, а касније и *Американски Србобран*.

43 Премда се испод текста не налази ниједи потпис, аутор рада сматра да је текст саставио отац Алекса. Он је имао ауторитет и право да говори у име самог листа. Уосталом, сам текст припада његовом стилу. Овако је само он писао о владици Николају тих година, на готово идентичан начин, користећи истоветне речи.

44 Тачност овог исказа потврђена је у бројним поукама, речима, беседама и проповедима владике Николаја, објављиваним након његовог представљења, током наредних неколико година.

зивало на то да је ова српска обитељ на Светој Гори „у смртној опасности“. Наведене су следеће речи: „Хилендар има сваког блага, али нема монашког подмлатка, који ће то благо примити од данашњих стараца и сачувати га ради добра и спасења нашег народа“ (*Светија Србија, њоздрав Свечаника*, 12, 1959: 4). Молбом су позвани млади Срби који имају калуђерски призив, као и они који су већ у монашком чину, да посвете остатак живота Хиландару. Затим је наведено и обавештење да су Бранко Витковић из Минхена, Бранислав Јовановић и Крста Андрић из Бирмингема већ стигли у ову монашку насеобину.⁴⁵

У броју 14, на 3. страници налази се обавештење о томе да је Свети архијерејски синод СПЦ започео издавање *Православној мисионара*, који се штампа шест пута годишње (упоредити: Ракић 1971: 295). Претплата на овај верско-национални лист се препоручује. У истом броју истакнут је Свечаников план о штампању *Охридској њролоја*, на око 1.200 страница, под условом да се пријави довољан број претплатника или купаца јер се у супротном не исплати штампање овако обимног дела.⁴⁶ Одмах затим саопштено је да је *Службени листи* ФНРЈ забранио календар Свечаника за 1961. годину.

У броју 15 наведено је да је владика Николај кнеза Милоша Обреновића сматрао мудријим од Соломона. Овај владар је, према његовом мишљењу, извео Србију из ропства у слободу. Због тога се СПЦ сећа Милоша Великог „као свога сина, са великим поштовањем и захвалношћу“ (*Светија Србија, њоздрав Свечаника*, 15, Велимировић 1960: 4). Укупно је објављено 20 бројева подлиста *Светија Србија, њоздрав Свечаника*.

Бојомоља и Дойисна карџа са сликом

Године 1956. године објављена је и „народна“ књижица *Бојомоља*. Дотадашња дела била су намењена претежно образованом, односно ученом свету. Стога је у листу *Светија Србија, њоздрав Свечаника* број

45 Бранко се замонашио под именом Григорије, Бранислав је примио схиму добивши име Агатон, а Крсто је започео испоснички живот под монашким именом Симеон (*Светија Србија, њоздрав Свечаника*, 12, 1959: 4). Касније су им се прикључили помени Митрофан Мишулић, Витомир Радојичић (отац Јован) и Богдан Стекић (отац Јустин).

46 У броју 17, на 4. стр. из 1961. године наведено је да је *Охридски њролој* спреман за штампање. Ипак, у броју 18, на 4. стр. истакнуто је да је у међувремену стигло обавештење да ће Свети архијерејски синод СПЦ штампати *Охридски њролој*, али под насловом *Жиџија Светиих*, с тим што неће бити објављено име писца – владике Николаја (због става и односа тадашњих социјалистичких власти према овом црквеном великодостојнику). Текст књиге је исти, али је поговор писца такође изостављен. С обзиром на то да је штампање књига у ФНРЈ знатно јефтиније, уредник је коначно одустао од штампања овог дела (*Светија Србија, њоздрав Свечаника*, 17, 1961: 4; *Светија Србија, њоздрав Свечаника*, 18, 1962: 4).

6 наведено да је покретање књижице *Бојомоља* намењено „више за широки слој мање школованих“ (*Светиа Србија, њоздрав Свечаника*, 6, 1956: 4). Дело садржи одговарања на Литургији, поуке о молитви, и песме о Богу и роду.⁴⁷

Такође, одштампана је и *Дојисна карџа са сликом* тј. разгледница с фотографијом митрополита црногорско-приморског Арсенија Брэдваревића⁴⁸ јер је од југословенског социјалистичког режима био неправично осуђен на вишегодишњу робију с принудним радом (*Светиа Србија, њоздрав Свечаника*, 8, 1957: 4; Радић 1994: 189–199; Вуковић 1996: 37–38; Милеуснић 2005а: 5; Милеуснић 2005б: 5). Ово је био начин да за његово страдање сазна већи број људи широм планете. Аутори су, највероватније, желели да овим гестом изазову реакцију у свету, с циљем притиска на југословенске власти, ради ослобађања митрополита Арсенија из затвора.

47 Ово је књига бр. 21 на списку Свечаникових издања.

48 Брэдваревић (1883–1963) је од 1960. до 1963. био митрополит будимски, због чега га Вуковић и наводи као архијереја ове катедре (Вуковић, 1996: 37–38).